

Elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen?

1. A dolgozat célkitűzései

Dolgozatom célja az, hogy a nyelvészeti szakirodalomban eddig csupán említés szintjén és homályosan definiált elidegeníthetőség és elidegeníthetetlen-ség fogalmának teljesebb, morfológiai, szintaktikai és szemantikai leírását adjam, valamint, hogy meghatározzam a magyar birtokos melléknévi összetételek (az *-ú/-ű*, *-jú/-jű* és az *-s* képzős kifejezések) elidegeníthetőség szerinti megoszlását.

2. Az elidegeníthetőség és az elidegeníthetetlen-ség

2.1. Az elidegeníthetetlen-ség fogalma

Először magát az elidegeníthetetlen-ség fogalmát tisztáznám. Kiefer Ferenc szerint¹ az *x* elidegeníthetetlen része *y*-nak kijelentés azt jelenti, hogy az *x* szükségszerűen *y*-hoz tartozik, az *x* nem elidegeníthetetlen része *y*-nak pedig azt, hogy *x* nem tartozik szükségszerűen *y*-hoz. A *Péter anyja* és a *János barna szemű* kifejezések az első, a *Péter könyve*, és a *Jánosnak kék autója* van kifejezések pedig a második típusú viszonyt példázzák. Vagyis az elidegeníthetetlen tulajdonnál a birtok a birtokos szerves része, míg az elidegeníthető tulajdonnál nem szerves része. Az angolszász szakirodalom az *alienable / inalienable* kifejezéseket használja a jelenségre, a német pedig a *veräußerlich / nicht veräußerlich* terminusokat². A magyarban az *elidegeníthetetlen* szóval szinonim szavak a következők: *átruházhatatlan*, *elválaszthatatlan*, *velejáró*, *hozzátartozó*³. Kálmán Béla⁴ a *szerves – szervesetlen* fogalom párt javasolja a jelenség megnevezésére, a *szervest* az *elidegeníthetetlen*, a *szerveset* pedig az *elidegeníthető* terminus helyett, Pete⁵ pedig az *átruházható – át nem ruházható* fogalom párt használja. Véleményem szerint azonban az *elidegeníthető* és az *elidegeníthetetlen* (*nem elidegeníthető*) kifejezések hosszúságuk és nehéz kimondhatóságuk ellenére is kifejezik a probléma lényegét, s ezen túl még a nemzetközi szakirodalomban szokásos *alienable – inalienable* kifejezések tükörfordításai is, ezért ahogy dolgozatomnak már a címe is mutatta, én ezeket a kifejezéseket fogom használni a jelenség megjelölésére.

¹ KIEFER 2000: 202

² Lásd BUBMANN 1990: 68; Linguist List (<http://listserv.linguistlist.org>)

³ Vö. KISS 1983: 194

⁴ KÁLMÁN 1983: 194

⁵ PETE 1998: 56, 60

2.2. Elidegeníthetőség és elidegeníthetlenség a világ nyelveiben

Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen viszonyt legtöbbször morfológiai-lag különítik el a nyelvek. Tipológiai munkákból származó példák felhasználásával az elidegeníthetetlen birtoklásnak ötféle morfológiai kifejezőmódját különböztettem meg.

Az első csoportba a partikulával jelölt elidegeníthetetlen birtoklás tartozik. Ezen belül két alcsoportot lehet elkülöníteni, aszerint, hogy csak az elidegeníthető birtoklásnál kötelező-e használni a partikulát, vagy mindkét fajta birtokviszonyt más-más partikulával kell jelölni. Az előbbire példa lehet a kínai nyelv, ahol az elidegeníthető birtoklásnál a *-de* partikulát használják, az alábbi módon:

(I.a.)	<i>shu shi wo-de</i>	'a könyvem'	- elidegeníthető
	<i>wo jia</i>	'a családom'	- elidegeníthetetlen

A kínaiban a *-de* partikula a családi kapcsolatoknál, és más elidegeníthetetlen szerkezeteknél el is maradhat, de alkalmazása sem félrevezető⁶, míg az elidegeníthető birtoklásnál mindig alkalmazni kell.

Ahogy a példából is látszik, a kínaiban az elidegeníthető birtoklás van megjelölve, az elidegeníthetetlen pedig jelöletlen. Ez egybevág Greenberg univerzáléjával⁷, amely szerint a nyelvekben az alapkategóriákat kifejező dolgok a legjelöletlenebbek. Az elidegeníthetőség kapcsán vitatkozni lehetne arról, hogy melyiket tekintjük elsődlegesnek. Történeti érvek mellett szólnak, hogy talán az elidegeníthetetlen kifejezések az elsődlegesek, legalábbis olyan értelemben, hogy ezek szemantikai csoportjai (testrészek, rokonsági fokok) minden nyelvben az alapszókinszhez kötődnek.

A különböző partikulákkal jelölt szembenállásra pedig a csikaszó nyelv lehet példa:

(I.b)	<i>sa-holba</i>	'az én képem (olyan kép, amin le vagyok fényképezve)'
	<i>a-holba</i>	'az én képem (olyan kép, amit birtoklok)'

A csikaszó nyelvben tehát eltérő morfológiai formákkal fejezik ki az oppozíciót, vagyis a *sa* partikula az elidegeníthetetlen viszonynak a jele, míg az *a* partikula az elidegeníthetőséget jelöli⁸.

Az elidegeníthetlenség morfológiai kifejezőmódjának második csoportjába az olyan nyelvek tartoznak, amelyek birtoklást kifejező melléknévvvel, illet-

⁶ Vö. NAGY 1989: 51

⁷ GREENBERG 1966: 95

⁸ BUBMANN 1990: 68

ve ál-participiummal fejezik ki az elidegeníthetlenséget. Erre példa lehet az angol és a holland nyelv.

(II) angol: *John is blue-eyed, dark-haired child.*

'János kék szemű, sötét hajú gyerek.'

holland: *Deze jurk is geblokt.*

'Ez a ruha tarka.'

Egyes nyelvek, például a spanyol és a francia, kopulával jelölik mind az elidegeníthető, mind az elidegeníthetetlen szerkezeteket.

(III) spanyol: *Juan es largo de piernas.*

'Jánosnak hosszú lába van.'

francia: *Sylvie est jolie des yeux.*

'Szilvinek szép szeme van.'

Ismét más nyelvek, például a japán a *tesz* igével egyenértékű segédigével jelölik az elidegeníthetlenséget.

(IV) japán: *John wa aoi me o site iru* Jánosnak kék szeme van.'

JánosTOP kék szem ACC csinálta van/birtokolja

De a japánban az elidegeníthető birtoklás többszörös nominatív NP-kkel is kifejezhető, az alábbiak szerint.

(V) japán: *John ga (wa) me ga aoi.*

'Jánosnak kék szeme van.'

János NOM szem NOM kék

A két utolsó példából is látszik, hogy egy nyelvben többféle mód is kínálkozhat az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezésére. Az egy nyelven belüli különféle birtokosmelléknévi szerkezetek megjelenése úgy képzelhető el, hogy vélhetően egy idő után a nyelvek változásából következően az eredeti kifejezésmódok mellé kialakulnak egyéb, nem specifikus szerkezetek is ennek a viszonynak a közlésére. Ez attól függ, hogy a beszélők nyelvérzéke mennyire érzi bele a kifejezésbe, illetve a morfológiai jelölőbe az elidegeníthetőségnek valamilyen fokát, s hogy az analógiás terjedés mennyire támogatja az új szerkezet elterjedését. Továbbá a pontosabb viszonyjelölés a pontosabb közlésre való törekvéssel függ össze.

Vannak ezenkívül nyelvek, melyek nem csupán morfológiailag jelölik az elidegeníthető – elidegeníthetetlen szembenállást, hanem morfológiailag és szin-

⁹ A spanyolban és a franciában is, de a többi nyelvben is, amely ismeri a *habeo*-s szerkezetet, *habeo*-val is kifejezhetők a birtokviszonyok. Ezekre azért nem hoztam példát, mert habár megjelenhetnek, de nem jelölnek specifikus (elidegeníthető vagy elidegeníthetetlen) értelmezést, hanem bármilyen birtoklás esetén használhatók.

taktikailag is. Erre példa a szuahéli nyelv¹⁰, ahol az elidegeníthetetlen kifejezések morfológiailag vannak jelölve a *-ngu* morféma által, míg az elidegeníthetők szintaktikailag, a *yangu* szó segítségével.

- (VI) *baba - ngu* 'az apám' - elidegeníthetetlen – morfémával jelölt
nyumba yangu 'a házam - elidegeníthető – szintaktikailag jelölt

Az elidegeníthetőség és a nem elidegeníthetőség eddig bemutatott kettős oppozíciója azonban nem tekinthető abszolút univerzálénak, van ugyanis olyan nyelv, ahol nem bináris az oppozíció, hanem egy hármas felosztás található. Ilyen például a krík nyelv, egy Oklahomában és Floridában beszélt amerikai indián nyelv, amelyben az otthonra vonatkozó dolgok (kutya, ház) mérsékelten elidegeníthetők. Bizonyára van még más nyelvből is példa erre a jelenségre, csak a szakirodalom nem utal erre. Ezt a kríkből származó példát is e-mailen küldte el nekem egy floridai nyelvész, George Aaron Broadwell.

(VII.a) A legtöbb testrésznél, illetve a rokonsági kapcsolatoknál elidegeníthetelenséget találunk a kríkben.

- ca - rki* 'az apám'
 enyém – apa

(b) Az otthonra vonatkozó dolgok (kutya, ház) eltérnek az előző csoporttól, ezek mérsékelten elidegeníthetők.

- am - ifa* 'a kutyám'
 enyém – kutya

(c) A többi dolog a *naaki* ('dolog') főnév segítségével írható körül, ezek tehát a legelidegeníthetőbbek.

- waak - apiswa* *ca - naaki* 'a marhahúsom'
 marha– hús enyém–dolog

A példákból kiderül, hogy itt a hármas szembenállás az elidegeníthetőség különböző fokozatait jelenti: elidegeníthetetlen – mérsékelten elidegeníthető – elidegeníthető.

Az elidegeníthetelenség felosztásának szerintem társadalmi és kulturális háttere is van, s kultúrkörönként lehet különbség arra nézve, hogy mit tartanak az egyes civilizációk elidegeníthetetlennek és mit nem, azonban a problémának ezzel az aspektusával eddig még nem foglalkoztak. Azt mondhatjuk tehát, hogy az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezése univerzális, olyan

¹⁰ BUBMANN 1990: 68

tekintetben, hogy minden nyelvben megjelenik, de a megoszlását és a kifejezés-módjait tekintve már kultúrafüggőnek tekinthető. Például a szamoai nyelvben a házak és a hajók elidegeníthetetlenek, míg a háziállatok elidegeníthetők¹¹. Ez azzal a kulturális ténnyel függ össze, hogy a szamoai egy hajós nemzet, és így a hajó és a tulajdonosa közti kapcsolatot ők szorosabbnak, szervezettebbnek érzik.

A tipológiai (illetve morfológiai) megoszláshoz képest viszont szemantikailag jobban körülírható az elidegeníthetetlen birtoklásban részt vevő kifejezések köre, mert ezek univerzálisnak mondhatók a világ nyelveiben. Ide elsősorban a testrészek, az elvont tulajdonságok, a rokonsági fokok és a rész–egész viszonyok tartoznak.

Az elidegeníthetőség és az elidegeníthetetlenség azonban nem tekinthető homogén csoportnak. Az eddig bemutatott és a szakirodalomban említés szintjén fellelhető dichotómikus leírásuk nagyon sematikus. Szerintem viszont az elidegeníthetetlenségben belül is különböző fokozatokat lehet találni. Például az elidegeníthetetlen rész–egész viszonyon belül különbséget lehet tenni a testrészek és a tárgyak részei (pl. motor alkatrészei, illetve a hegedű húrjai) között. Bár mindkét esetben szükségesek a részek az egész jó működéséhez, de a testrészeknél nem beszélhetünk „kicserélhetőségről”, míg a tárgyak részei esetén igen. Vagyis érezhető különbség van köztük a birtoklás inherensségének a fokában. Az elidegeníthetőség – elidegeníthetetlenség oppozícióját tehát nem bináris választásként kell reprezentálni, hanem egy fokozatos skálaként.

Az elidegeníthetőségnek a megítélése a diskurzusuniverzumtól is nagyon erősen függ¹². Például amikor a testrészek elidegeníthetetlenségéről beszélünk, akkor ezt a leghétköznapibb szituációkra értjük. Vagyis a *vörös hajú hölgy* kifejezést jól formálnak érezzük, míg a *hajás hölgyet* normális körülmények között rossznak ítéljük. Azonban elő lehet hívni olyan szituációs kontextust (pl. a hajkopaszodást kezelő klinikán), ahol már előfordulhat a *hajás hölgy* kifejezés is. Ennek a kifejezésnek a normál diskurzuskörnyezetben történő elő nem fordulása nem valamilyen nyelvi kényszernek tudható be, hanem annak, hogy ez a kifejezés normál esetben nem hordoz semmilyen többletinformációt, ugyanis egy univerzális tapasztalati tényről takar. A lehetséges világok szemantikáját felhasználva viszont el lehet képzelni olyan szituációt is, ahol egy testrészt jelölő terminus olyan birtokos szerkezetben áll, ahol a meghatározója nem az az individuum, amelynek a testrész a része. A továbbiakban én az elidegeníthetőség – elidegeníthetetlenség különbségeinek és nyelvi kifejezőeszközeinek a megállapításához a hétköznapi valós világot veszem alapul.

¹¹ CREISSELS 1977: 152

¹² CREISSELS 1977: 151

3. Az elidegeníthetlenség kérdése a magyarban

A magyarban az elidegeníthető – elidegeníthetetlen viszonyt részben az *-a/-e* vs. *-ja/-je* szembenállás fejezi ki a birtokos személyjelezés E/3. személyében (pl. a ruhának *anyaga* van, a kereskedőnek viszont *anyagja*), de legfőképp a *-(j)ű/-(j)ü* és az *-(V)s* képző oppozíciója¹³. A továbbiakban én csak a *-(j)ű/-(j)ü* és az *-(V)s* képzős kifejezésekkel foglalkozom, ezek történetét, szinkron státuszát és használatuk szabályszerűségeit mutatom be, s azt vizsgálom, hogy a két morféma disztribúciója hogyan hozható kapcsolatba az elidegeníthetőség fogalmával.

3.1. Az *-ú/-ű, -jú/-jű* és az *-s* képzős kifejezések viszonya

A valamivel való ellátottságot az egész nyelvtörténet folyamán két ősi eredetű képzőnk fejezte ki: az *-s* (pl. TA *cuef*) és a szerkezetekben előforduló *-ú/-ű* (pl. *Aranlabovbach* 1267). A két formáns használatában már az ősmagyar kor kezdetétől a ma is fennálló különbség mutatkozott: az *-ú/-ű* csak jelzős szintagma főnévi alaptagjához kapcsolódhat, az *-s* képzővel alakult mellénevek viszont önmagukban állnak. A képzőhasználat ilyen jellegű megoszlása azért alakulhatott ki, hogy a több jelzőt tartalmazó szerkezetekben egyértelművé váljon a szorosabban összetartozó elemek kapcsolata¹⁴. A magyarban ugyanis kétértelmű az olyan kifejezés, mint a *két füles kancsó*. Itt a szintagma mindkét tagjára vonatkozhat a jelzős szerkezetet megelőző mennyiségjelző. Vagyis a két füles kancsó jelentése lehet egyrészt 'két darab füles kancsó', másrészt 'egy darab kétfülű kancsó'. Az *-ú/-ű* képző összekapcsolja azt a két tagot, amely közös jelzője az alaptagnak. Ez, a két képző közti alapvető különbség indokolja tehát, hogy azonos funkcióban két produktív formáns működjön anélkül, hogy bármelyik is visszaszorulna. A képzőhasználat ilyen jellegű megoszlásából adódott, hogy az *-ú/-ű, -jú/-jű* képző az elidegeníthetlenség kifejezésére specializálódott.

3.2. A kétféle kifejezésmód szinkron státusza

Az *-ú/-ű, -jú/-jű* és az *-s* képző termékeny melléknévképzők, segítségükkel ma is tudunk új szerkezeteket alkotni, például *szipós lány, szörfös fiú, elcserélt fájlú adatbázis, lopott szoftverű számítógép*. Ugyanakkor azonban néha ingadozást is lehet érezni a használatukban. Ezért a kifejezések szinkron státuszának a felméréséhez egy szociolingvisztikai vizsgálatot végeztem el. Az ötletet az *Új Magyar Nyelvtan Alaktan* című fejezete¹⁵ adta számomra, ez foglalkozik ugyanis

¹³ A formák közti választást nem csupán az elidegeníthetőség – elidegeníthetlenség oppozíciója befolyásolja, hanem a lexikalizálódás, grammatikalizálódás, a fonotaktika és az analógia is.

¹⁴ SZEGFŰ 1991: 245–246

¹⁵ KIEFER 1998: 239–240

a *-(j)Ú* képzővel. Kiefer Ferenc a *-(j)Ú* képzős melléknevet tartalmazó szó szerkezet használati szabályát a következő módon adja meg:

[DP[D_{[ADJ]ADJ N1}] + (j)Ú]N2]¹⁶.

A szabály feltétele, hogy az ADJ által kifejezett tulajdonság elidegeníthetetlen vagy elidegeníthetetlennek tekintett tulajdonsága az N₂ által jelölt dolognak vagy személynek. Ezzel eddig egyet is értettem. Viszont a következő résszel, amelyet szó szerint idézek is, nem: „Az elidegeníthetlenséget általában kiterjesztjük olyan dolgokra is, amelyek valójában elidegeníthetők, de hozzátartoznak az alapszóval jelölt személyhez vagy tárgyhoz. Ez áll fenn például a ruházatra: barna kabátú férfi, piros pulóverű nő, virágos kalapú lány.¹⁷” Kíváncsi voltam arra, hogy valóban általános-e a nyelvhasználóknál ez a szabály, illetve az is érdekelt, hogy tényleg megadható-e csupán az elidegeníthetőség fogalmának a segítségével a két képzőfajta használata közti különbség. Ennek eldöntéséhez kérdőívet készítettem, s ún. eldönthetőségi ítéleteket kértem adatközlőimtől, vagyis azt kérdeztem tőlük, helyesnek / helytelennek ítélnék-e meg bizonyos szerkezeteket. Összesen 84 emberrel töltöttem ki a kérdőívet. Az adatközlők kiválasztásánál figyelembe vettem a Központi Statisztikai Hivatal 2002-es adatait, tehát elméletileg reprezentatív a felmérés, a gyakorlatban azonban a minta kis méretéből adódóan nem.

Az első feladatban azt teszteltem, hogy az *-ú/-ű, -jú/-jű* képzővel megnevezett dolognak valóban elidegeníthetetlen tulajdonságúnak kell-e lennie, ahogy azt a szakirodalom is állítja. A megítélendő szavak a következők voltak¹⁸: *pisze orrú nő, sok lámpájú terem, tetőtartójú autó, háromlábú asztal, két autójú férfi, kerek fejű asszony, tavaszi virágú kert, szőke hajú fiú, csekély értelmű medvebocs, sötét felhőjű ég*. A második feladatban pedig *-ú/-ű, -jú/-jű* és *-s* képzős párokat soroltam fel, mert a köztük lévő különbségre voltam kíváncsi. A példák az alábbiak voltak: *jobb lábú cipő – jobb lábás cipő; egykarú emelő – egykaros emelő; két oldalú szöveg – két oldalas szöveg; fekete zakójú férfi – fekete zakós férfi; rózsaszín pulóverű nő – rózsaszín pulóveres nő; ötnél kevesebb ujjú – ötnél kevesebb ujjas; nagy kerekű autóbusz – nagy kerekes autóbusz; virágos kalapú lány – virágos kalapos lány; vörös hajú fiú – vörös hajás fiú; hosszú szoknyájú hölgy – hosszú szoknyás hölgy; háromkerekű bicikli – háromkerekes bicikli; ötujjú kesztyű – ötujjas kesztyű; piros autójú férfi – piros autós férfi; bőrkötésű könyv – bőrkötéses könyv; ballábú futballista – ballábás futballista; dízelmotorú gép – dízelmotoros gép; kis kerekű kút – kis kerekes kút; sima gyapjújú juh – simagyapjas juh; laza szövésű anyag – laza szövéses anyag.*

¹⁶ A szabályban a DP a determinánssal ellátott főnévi csoportot jelöli, az ADJ a melléknevet, míg az NP a főnévi csoportot jelenti.

¹⁷ KIEFER 1998: 240

¹⁸ A megítélendő példák egy részét KIEFER 1998-ból és KENESEI 1997-ből választottam, kiegészítve őket saját ötleteimmel.

Az összes kapott értéket a dolgozat oldalszám-korlátozása miatt most nincs módomban bemutatni, és elemezni, de a kapott válaszokból és egyéb példákából levont, a két képzőfajta használatára vonatkozó szabályok közül néhányat azért ismertetnék, a teljesség igénye nélkül. A képzők közti legfőbb szintaktikai eltérés az, hogy magában álló főnévhez az *-ú/-ű* végződést nem lehet hozzátenni: **hajú fiú*, csak szerkezetéhez: *szőke hajú fiú*, míg az *-s* képző szimpla főnévhez is járulhat: *kalapos hölgy*. Következő eltérés, hogy a *-jÚ* képzős kifejezésekben lehetnek univerzális kvantorok, pl. *minden irányú vizsgálat*, míg az *-s* képzősökben nem: **minden oldalas könyv*¹⁹. Viszont ha a kvantor lexikalizálódik, akkor állhat *-s* képzős kifejezésben is, például *mindennapos veszekedés*, *mindenórás fiatalasszony*.

A valamilyen mértékegységet tartalmazó szerkezetekben elvileg *-(j)Ú* képzőt várnánk, hiszen valaminek a tömege, mennyisége szorosan a dologhoz tartozik, tehát elidegeníthetetlen attól. Ezzel ellentétben azonban a konkrét mértékegységet tartalmazó kifejezéseknél az *-s* képzőt használjuk: pl. *ötven kilós nő*, *négy emeletes kollégium*, pedig ezek a szerkezetek elidegeníthetlenséget fejeznek ki. Ha a mértéknevet ezekben a szerkezetekben kicseréljük egy megfelelő paraméterrel, akkor az *-s* rendszerint kicserélődik *-ú/-ű*-re. Például: *kétéves* (az év egy mértéknév) ↔ *bölcsődés korú* (a kor egy paraméternév). Viszont ha a mérték nem konkrétan, hanem általánosabban van kifejezve, akkor az *-ú/-ű*, *-jú/-jű* képző jelenik meg: pl. *hihetetlen súlyú férfi*. Ez a példa *-s* képzővel úgy fejezhető ki, ha a melléknévi tagját határozószóvá alakítjuk: *hihetetlenül súlyos férfi*.

Ami a szemantikai eltéréseket illeti, a képzők közti legfontosabb eltérés az, hogy a *-jÚ* képzős kifejezés a szerkezet alanyául szolgáló birtokos argumentumnak valamely inherens jegyére, elidegeníthetetlen tulajdonságára utal. Vagyis csak a *-jÚ* képzőt használhatjuk az ember testrészeinél, hiszen ezek elidegeníthetetlenek tőle, pl. *pisze orrú nő*, *szőke hajú fiú*. Az állatok és a növények részeinek a megnevezésénél is az *-ú/-ű*, *-jú/-jű* képzőt használjuk, azaz: *lila szirmú növény*, *törött szárnyú galamb*. Találunk azonban kivételt is, ilyen például az általam kérdőívvel is tesztelt *simagyapjas juh*. Bár a gyapjú elidegeníthetetlen része a juhnak, a *gyapjas* főnév analógiája és a *gyapjújú* szó hangzása miatt mégis *-s* képzős lesz a kifejezés. A ruhadarabok esetén pedig az *-s* képző inkább a jellemző tulajdonságra, az *-ú/-ű*, *-jú/-jű* pedig a birtoklás mozzanatára utal. A mindennapi beszédben, ha birtokos melléknévi szerkezetet képzünk a ruhadarabokból, akkor a ruha tulajdonságát szeretnénk hangsúlyozni, nem pedig magát a birtoklás tényét. Ez a tesztelés során is bebizonyosodott. *A rózsaszín pulóveres nő*, *a fekete zakós férfi*, *a piros kalapos hölgy* kifejezéseket jól formálnak érezték adatközlőim, míg a *rózsaszín pulóverű nő*, *fekete zakójú férfi*, *piros kalapú hölgy* kifejezéseket rosszul formálnak ítélték meg. Ez alapján állítom, hogy nincs teljesen igaza Kiefer Ferencnek, mikor azt állítja, hogy az elidegeníthet-

¹⁹ Vö. KENESEI 1997: 110

lenséget általában kiterjesztjük elidegeníthető dolgokra is. Lehetséges persze, hogy egy kezdődő nyelvi változásnak vagyunk a tanúi, viszont ennek a megállapításához még további vizsgálatok szükségesek.

Hangtani kötöttségek is beleszólnak még a két képző megoszlásába. A testrészekből alkotott birtokos melléknévi összetételek esetén ugyanis ha a testrészek száma is jelölve van, akkor mássalhangzó után *-ú/-ű*, magánhangzó után *-s* képzőt kap a kifejezés. Például: *egypúpú teve, kétpatás állat*. Ha viszont a testrészek száma nincs jelölve, akkor *-s* képzősök lesznek az ilyen kifejezések. Például: *púpos teve, fejes káposzta*. A képzők használatát még egyéb grammatikai jelenségek is befolyásolják. Ezek közé tartozik például a lexikalizálódás, amikor a szavak olyan jelentéselemeket vesznek fel, amelyek alkotóelemeikből nem vezethetők le. Például: *kétoldalú szerződés, mindenórás asszony*. De az analógia és a grammatikalizálódás is árnyalja még a képzők közti választást.

4. Összefoglalás

Összegzésképpen azzal zárnám a dolgozatomat, hogy az egész nyelvtörténet folyamán kimutatható az a különbség, hogy a *-(j)Ű* csak jelzős szintagma főnévi alaptagijához kapcsolódhat, és általában elidegeníthetlenséget fejez ki, az *-(V)s* képzővel alakult melléknévek viszont önmagukban is állhatnak, és általában elidegeníthetőséget jeleznek. Az általam végzett kérdőíves felmérés is megerősítette ezt a különbséget. Viszont – mint ahogy azt az előbbi definíció *általában* eleme is jelzi – kiderült, hogy a szerkezeteknél korántsem csupán az elidegeníthetlenség az egyetlen figyelembe veendő kritérium, mint ahogy azt eddig hangoztatták, hanem a lexikalizálódást és egyéb grammatikai folyamatokat (fonotaktikai szabályokat, a jelzők szemantikai tulajdonságait) is figyelembe kell venni.

A vizsgálat során kiderült, hogy a nyelvi rendszerben az elidegeníthetőség – elidegeníthetlenség kategóriájának a megjelenése nem azt jelenti, hogy a nyelvnek van egy konstrukciója minden olyan esetre, amikor elidegeníthető birtoklással van dolgunk, és egy másik szerkezete minden olyan esetre, amikor elidegeníthetetlen birtoklással van dolgunk, hanem csak azt, hogy a nyelvben vannak a grammatikai konstrukciók között egymással versenyző jelenségek, amelyek disztribúciója kapcsolatba állítható a tapasztalt birtoklási viszony elidegeníthetőség-fokával. Továbbá figyelembe kell még venni azt is, hogy az elidegeníthetőség–hetetlenség szembenállás nem dichotómiapárként, hanem skálaként értelmezendő, s nem csupán nyelvi, hanem kulturális tényezők is befolyásolják a megvalósulását.

- BURMANN, Hadunod 1990: *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart, Kröner, 68.
- CREISSELS, Denis 1975 megj. 1977: Note sur la distinction aliénable – inaliénable dans l’expression de la possession en Hongrois, *Études Finno-Ougriennes* **12**, 151–67.
- GREENBERG, Joseph Harold (szerk.) 1966: *Universals of Language*, Mass – London The MIT P. Cambridge, 95.
- KÁLMÁN Béla 1983: A szerves és szervetlen kapcsolat egyik nyelvi kifejezése az ugor nyelvekben, in: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.) *Uralisztikai tanulmányok*, Budapest, 193–205.
- KENESEI István 1997: A szintagma alapú képzésekről, *Nyelvtudományi Közlemények* 101–18.
- KIEFER Ferenc 1998: Alaktan, in: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 185–289.
- KIEFER Ferenc (é.n. [2000]): *Jelentélmélet*, Budapest, Corvina Kiadó, 201–3.
- KISS Gábor 1998: *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 184
- Linguist List: <http://listserv.linguistlist.org>
- NAGY Bálint 1989: *Kínai nyelvkönyv*, Budapest, Ariadné Könyvek, 51.
- РЕТЕ István 1998: Притяжательные предложения, in: *Синтаксис русского языка*, Szeged, 55–64.
- SZEGFŰ Mária 1991: A névszóképzés, in: Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.*